
פרק 1. תנועות נוער ותנועות בוגרים

פרק זה נועד להעניק לקורא את הרקע הדרוש על תנועות הנוער והבוגרים, כדי להתמצא במחקר המוצג בספר. לשם כך יש להכיר את ההיסטוריה של תנועות הנוער הציוניות, את פעילותן ואת השתלשלות האירועים שהובילה להקמת תנועות הבוגרים.

תנועות נוער

מקורן של תנועות הנוער בעידן התעשייתי של אירופה במאה ה-19. עם המהפכה התעשייתית, ילדים ונערים שעד כה יצאו לעבוד ועזרו בפרנסת משפחתם הוצאו משוק העבודה. לצד פתיחת בתי הספר הציבוריים נוצר צורך במסגרת חברתית מסודרת גם לשעות אחר הצהריים (Mader & Riemer, 1964). בהתאם לטיב פעילות זו, תנועות הנוער לרוב מעוצבות על ידי הנערים והנערות החברים בהן (לם, 1991). בני הנוער נוטלים את האחריות על התנועה וממלאים את התפקידים השונים. בדרך זו בני הנוער הופכים להיות בעלי מעמד וכוח המשתווה לזה של המבוגרים, ובאותה עת נוצר שוויון בין בני אותה קבוצת גיל בתנועה. דוגמה מוקדמת לכך היא תנועת הנוער הגרמנית Wandervogel (התקיימה בין 1896 ל-1933 ובצורה מוגבלת ביותר קיימת אף היום) שניסתה ליצור חברת נעורים אוטופית המנותקת לחלוטין מחברת המבוגרים. לעומת התנועה

הגרמנית, תנועת הצופים העולמית שהוקמה על ידי Baden-Powell בסביבות 1907 מעניקה תפקיד מרכזי למבוגרים המדריכים בה. התנועה עוסקת בעידוד ובפיתוח יכולות ותחומי עניין שחסרים בחינוך הפורמלי, ומקפידה על יצירת שוויון בין חניכיה. תנועת הצופים היא כיום תנועת הנוער הגדולה בעולם. בעקבות תנועות אלו החלו לקום תנועות נוער לאומיות, לאומניות ופוליטיות שגייסו את האנרגיות של בני הנוער למטרותיהן השונות (לם, 1991). בתוך הקשר זה נוסדו גם תנועות הנוער הציוניות.

רוב תנועות הנוער היהודיות אימצו לצד שיטות העבודה של תנועות הנוער האירופאיות גם אידאולוגיה ציונית. הן שילבו בתפיסת עולמן ערכים מערביים מודרניים כגון לאומיות ושוויון זכויות, וערכים יהודיים כגון שיבת ציון וחשיבות התרבות היהודית וחיי הקהילה. חלק מתנועות הנוער הציוניות היו מראשיתן גם סוציאליסטיות וככאלה היו מאוד מעורבות בפיתוח הקיבוצים והקבוצות, ביישובם ובהכשרת הנוער לחיים בהם (זית, 1994; לבני, 1987; Mader & Riemer, 1964). התנועה הציונית ותנועות הנוער היהודיות היו שלובות זו בזו במידה רבה וכך בין 1911 ל-1939 הוקמו באירופה ובישראל רוב תנועות הנוער הציוניות שאנו מכירים, כגון השומר הצעיר שהוקמה באירופה והמחנות העולים ובני עקיבא שהוקמו בישראל. בשנים שלפני הקמת המדינה היו מאפיינים משותפים בולטים לכל תנועות הנוער הציוניות: כולן היו מבוססות על התארגנות עצמאית של הנוער; הן התמקדו בחינוך רעיוני שהתבסס בין השאר על קירבה והזדהות עם המדריך בתנועה, למידה חווייתית ועיון בטקסטים אידאולוגיים; החינוך הרעיוני בא לידי ביטוי גם כהגשמה אישית המבוססת על התיישבות, מעורבות של בוגרי התנועה בחינוך הדרור הצעירים ויצירת רצף בין-דורי (רשף ודרור, 1999). מאפיינים אלו המשיכו להגדיר את תנועות הנוער הציוניות עד שנות התשעים של המאה ה-20 (כהנא, 2007; לם, 1991).

תנועות הנוער הציוניות השתתפו באופן פעיל במאבק המזוין

להקמת המדינה. תרומתן למאבק הוכרה בדמות הסכם ההכשרות בגיוס לפלמ"ח, משנת 1944.¹ בהמשך עם הקמת צה"ל הוקמה מסגרת הנח"ל (נוער חלוצי לוחם), כמסלול מיוחד שמטרתו לאפשר לחניכי התנועות לשרת יחדיו כקבוצה ולהמשיך את מסלול ההגשמה ההתיישבותי (על ההיסטוריה של הנח"ל, מהקמתו על ידי בן-גוריון: רוטנברג ונאור, 1962). מאז הקמתן, החזון של התנועות הציוניות התמקד בעלייה לארץ ישראל ובהתיישבות בה בקיבוצים ובמושבים (בן אברם, 1976). כך למעשה המשיכו בוגרי התנועות את חייהם במסגרת תנועתית.

בשנות השבעים של המאה ה-20 חלו תהליכי שינוי ערכיים וחברתיים עמוקים בחברה הישראלית. תפיסת העולם של החברה בישראל נעה מקולקטיביזם וסוציאליזם לאינדיבידואליזם וקפיטליזם. החזון וההגשמה של תנועות הנוער הציוניות הסוציאליסטיות המכונות התנועות הכחולות – השומר הצעיר, הנוער העובד והלומד והמחנות העולים – איבדו את הרלוונטיות שלהם, ומספר החניכים התמעט (לם, 1991; שפירא, אדלר ופייר, 1999). במקביל חברי הקיבוצים, שמילאו את רוב תפקידי ההדרכה והריכוז בתנועות הנוער, נקראו לשוב לקיבוציהם ולמצוא עבודות אחרות. תנועות הנוער הכחולות נקלעו לבעיה כלכלית, ערכית ומספרית. תנועות הנוער שלא היו קשורות בצורה הדוקה אל התנועה הקיבוצית, אל תפיסת העולם הסוציאליסטית ואל תנועת העבודה ששלטה עד אז בישראל, הושפעו פחות מהשינויים.

למרות המשבר, חניכי כל תנועות הנוער גילו עדיין רצון ונכונות למעורבות במשימות חברתיות ומדיניות. נמצא כי תנועות הנוער אף נתפסות בעיני הנוער כתורמות יותר מבית הספר לחיי החברה,

1 תודה לאבשלום בן צבי, חבר קיבוץ משעול של קבוצות הבחירה על דיוק היסטורי זה.

למעורבות החברתית ואף להתפתחות האישית והאינטלקטואלית (שפירא, אדלר ופייר, 1999). בבסיסן עוסקות תנועות הנוער בעיצוב הזהות ובמתן משמעות מיוחדת לפרט בתוך החברה הכללית, לצד מתן כלים לחניכים להתמודדות עם תנאי החברה בעולם המשתנה (כהנא, 2007). בהתאם לכך פעלו גם התנועות הכחולות, והתאימו את חזונן להתרחשויות שחלו במדינת ישראל ובעולם. שינוי החזון וההגשמה דרשו בירור ערכי ושיח פנימי בתוך תנועות הנוער.

כאמור, תהליך זה החל בשנות ה-70' והגיע לשיאו ב-1982 עם הקמת "חוות ההכשרה" הראשונה של תנועת הנוער העובד והלומד (כהנא, 2007; מיכאלי, 2007; רוזוליו ורוזנר, 1988; רוזנר, 2005). לאחר סיום התיכון ולפני הגיוס חניכים הגיעו לשנת שירות התנדבותית בחווה, בשנה זו עסקו בפיתוח יכולות הדרכה, בלימוד קבוצתי ובביצוע משימות של מעורבות חברתית בקהילות בהן התגוררו. שנת השירות בחוות ההכשרה אפשרה לחניכים הבוגרים להתכנס לשיח, ללמידה ולבחינה מעמיקה בערכי התנועה עד שמצאו את הדרך המיטבית לתרגם ערכים אלו לחזון רלוונטי לחברה הישראלית המשתנה.

הבשורה החדשה שיצאה מחוות ההכשרה הייתה המעבר של ההגשמה מהתיישבות בקיבוצים לעשייה חינוכית וחברתית בפריפריה החברתית של ישראל. ההגשמה החדשה באה לידי ביטוי בשתי דרכים מרכזיות, נפרדות אך משלימות – הראשונה היא שהחניכים הבוגרים של התנועה לוקחים אחריות על הפעלת תנועת הנוער והשנייה היא בבחירה לעסוק בצורה מודעת ומכוונת במעורבות חברתית בפריפריה החברתית והגאוגרפית של ישראל, דרך הקמת קומנונות של שנת שירות ופרק משימה במסגרת נח"ל בשכונות ובערים שונות (אבן, 2014). פרק המשימה היווה מעין המשך של הפעילויות והלמידה בחוות ההכשרה.

כשבוגרי המסלול החדש סיימו את תקופת שירותם בצה"ל, הם החליטו למצוא דרך חדשה להגשמה משותפת – אם בעבר ההגשמה

הייתה בדרך של התיישבות בקיבוצים, הרי כעת יש להמשיך את חייהם יחד במסגרת התנועתית והקבוצתית, וכך קמו תנועות הבוגרים (הרחבה על היסטוריית הקמתן של תנועות הבוגרים השונות ראו בפרק נפרד). רעיון זה תואם את התפיסה של כלל תנועות הנוער, אשר רוצות להטביע את חותמן וערכיהן בחניכיהן ולראות את השפעתן בחיי בוגרי התנועות. חלקן קושרות את העבר להווה ולעתיד באמצעות סיסמאות, כגון "פעם צופה תמיד צופה" או "פעם שומר תמיד שומר".

למסלול שעושה החניך מתנועת הנוער אל תנועת הבוגרים חשיבות מרכזית מבחינת קיום התנועות. באופן כללי מבנה תנועת הנוער הוא כעין פירמידה, כאשר מספר החניכים הרב ביותר הוא בשכבות הנמוכות ומשכבה לשכבה מתמעט המספר, נשארים רק החניכים בעלי הזיקה החזקה ביותר להדרכה ולתנועה. כדי לקיים תנועת נוער ותנועת בוגרים שוקקות חיים ומתפתחות יש צורך במסה קריטית של חניכים, שתאפשר קיום רציף של מרכזי הפעילות בכל שכבות הגיל. קיום מסה קריטית שכזו בתנועת הנוער מבטיח הצטרפות קבועה מתוך בחירה חופשית של חניכים לשכבות הבוגרות של התנועה – שנות השירות, גרעיני הנח"ל ובהמשך לתנועת הבוגרים.² כאשר קיימת מסה קריטית של חניכים נוצר תהליך גידול אורגני, אשר מאפשר עזיבה והצטרפות שאינם מאיימים או מערערים על עצם הקיום של הפעילות ועל המהות של התנועה. כאשר לתנועה אין מסה קריטית של חניכים נוצר תהליך הפוך מגידול אורגני, שעלול ליצור שרשרת של התערערות ואי-יציבות בפעילות, ואלה יובילו לחוסר אמונה או חוסר ביטחון במהות של הפעילות. האתגר הגדול של תנועות הנוער והבוגרים הוא להצליח ליצור מסה קריטית של

2 את הביטוי "מסה קריטית" בהקשר זה טבעה חברת קבוצות הבחירה של המחנות העולים ניצן ספיון. פירוט רב יותר על המבנה של התנועות ניתן למצוא במסמך "שירה הנוער" שנכתב במועצת תנועות הנוער והוגש ב-2003 לוועדת רנה שפירא.

חניכים במקום שבו היא עדיין לא קיימת, וכך לשנות הרגלים אזוריים ותנועתיים של חוסר יציבות מספרי בקבוצה כלשהי או במוקד פעילות כלשהו. תהליך ראשוני זה של יצירת "יש מאין" דורש התגייסות רבה מצד צוותי ההדרכה ונסיבות מתאימות מצד החניכים.

תנועות בוגרים

כיום קיימות בישראל ארבע תנועות בוגרים השייכות לתנועות נוער המוכרות על ידי מועצת תנועות הנוער ומוכרות על ידי מדינת ישראל – מינהל חברה ונוער במשרד החינוך. "דרור ישראל" – שהיא תנועת הבוגרים של תנועת "הנוער העובד והלומד". "קבוצות הבחירה" של המחנות העולים – שהיא תנועת הבוגרים של תנועת "המחנות העולים", ותנועות הבוגרים של "השומר הצעיר" ושל "בני עקיבא", הנקראות בשם זהה לשם של תנועת הנוער. כל אחת מתנועות הבוגרים בנויה ופועלת בצורה קצת שונה, בהתאם למערכת הערכים והחזון של תנועת הנוער.

לתנועות הבוגרים מאפיינים משותפים רבים. ההצטרפות לתנועת הבוגרים היא תמיד בחירה אישית של האדם. על אף שרובם הגדול של חברי תנועת הבוגרים היו חניכים של אותה תנועה, לכל תנועות הבוגרים מצטרפים גם חברים שלא היו חניכי התנועה. בכל התנועות ההצטרפות לתנועה היא לאחר השירות הצבאי או השירות הלאומי. חברי תנועות הבוגרים של כל התנועות חיים יחדיו בקהילות או בקבוצות, ברמות שיתופיות ושיתוף כלכלי שונות בהתאם לערכי התנועה ולרצון של חברי הקהילה והקבוצה. כל תנועות הבוגרים מעורבות בפעילות חברתית, חינוכית ואזרחית שנועדה לשפר את המצב החברתי באזורים שבהם פועלת התנועה. הבחירה בסוגי הפעילות השונים מעוצבת על פי תפיסת העולם הערכית של כל תנועה, ועל פי צרכי היישוב או הקהילה במקום.

תנועות הבוגרים הכחולות בוחרות להיות מעורבות בתהליכים חינוכיים ארוכי טווח ורחבי יריעה, אך הן פועלות גם בפרויקטים קצרים שנועדו לניסוי ולמידה.

בין המפעלים החינוכיים בהם עוסקות תנועות הבוגרים ניתן לראות הקמה של בתי ספר ייחודיים והוראה בבתי ספר ממלכתיים, איגוד עובדים, הוראת מבוגרים בסמינרים למדריכים בחינוך הבלתי פורמלי, ליווי מסעות לפולין ועוד. אך מפעל הדגל של כל אחת מהן הוא תנועת הנוער ממנה צמחו החברים. בתוך פעילותם זו, כל תנועות הבוגרים ממשיכות להשתמש במתודות ובעקרונות חינוכיים המשמשים בתנועות הנוער. בין השאר, חברי התנועות משתמשים בעקרונות החינוך הבלתי פורמלי (כהנא, 2007), ומשליכים בפעילותם החינוכית תוכן חברתי-פוליטי בצורה עקיפה וישירה. כל הפעילויות נערכות כמפגש אנושי מכבד ושוויוני בין חברי התנועה וחניכיה הצעירים והבוגרים במסגרות השונות (האס, 2009; מיכאלי, 2007).

לחברי תנועות הבוגרים הכחולות יש מאפיינים ייחודיים להם. הם פועלים בהשראת דרכם של חלוצי העלייה השנייה, ומנסים להקים אורח חיים חדשני, קיבוץ חדש, על בסיס ערכים של שותפות, שוויון, קבוצה, שיחה ועוד. עשייתם זו נובעת מהמחשבה שזו הדרך הנכונה לפעול למען תיקון האדם ותיקון החברה בישראל ואף למען תיקון העולם כולו. ערכי ההגשמה ותיקון העולם והאדם דרך מעורבות חברתית וחיי קהילה קיימים גם בתנועת הבוגרים של בני עקיבא, אולם כפי שנראה בספר זה, בשונה מהתנועות הכחולות בני עקיבא פועלים לקידום דרכים שאינן מבוססות על שוויון כלכלי וחברתי בהכרח. הפרק הבא יעסוק במושגים אלו בהרחבה, לקראת תיאור פעילותן של תנועות הבוגרים ויחסיהן עם תנועות הנוער.